

Zorica ČUBROVIĆ

REZULTATI ARHITEKTONSKIH ISTRAŽIVANJA JUŽNE FASADE I ZVONIKA CRKVE SV. JOSIPA U KOTORU

Posvećeno don Graciji Brajkoviću

Ključne riječi: Crkva Sv. Josipa, Kotor; zvonik Crkve Sv. Josipa, crkva Sv. Magdalene, Crkva Sv. Antona opata, Crkva Sv. Križa, Crkva Sv. Benedikta, arhivski crtež Crkve Sv. Josipa 1840-1866, samostan klarisa, gotička monofora

U periodu od aprila 2012. do kraja 2013. godine, sa izvjesnim prekidima, odvijali su se radovi na zvoniku i na južnoj fasadi Crkve Sv. Josipa u Kotoru. Radovi su imali za cilj zaštitu građevine od prodora vlage sa krovova i sa fasadnih površina pokrivenih malternim oblogama (Fot. 1, 2, 3). Radovi su obuhvatili i zamjenu trošnih drvenih elemenata međuspratnih konstrukcija sa stepeništem u unutrašnjosti zvonika, zamjenu maltera na južnoj fasadi crkve, uz koju je zvonik prislonjen kao i obradu zapadne i južne fasade.

Radovima su prethodila arhitektonska istraživanja kao i analiza dostupne dokumentacije i literature iz čega su proizašli brojni novi podaci o sakralnom sklopu koji je prethodio gradnji Crkve Sv. Josipa i njenog zvonika. Naime, poznato je da se na mjestu gdje je sredinom 19. vijeka podignuta zgrada Zatvora do tada postojala srednjovjekovna Crkva Sv. Križa čiji Statut potiče iz 1298. godine.¹ Uz crkvu je postojalo zaklonište za siromahe, osnovano od bratovštine Sv. Križa² kao i samostan sestara franjevki u kome su se odgajale kćerke građana Kotora. Za razliku od ovog, u samostanu franjevki uz Crkvu Gospe od Anđela, smještenom u središnjem dijelu grada, vaspitavane su djevojke iz plemićkih porodica.³

Bližu sliku o rasporedu i izgledu ranijih građevina na prostoru koji

¹ I. Stjepčević, *Vođa po Kotoru*, Kotor 1926, 48; Isti, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 60; N. Luković, *Boka Kotorska*, Cetinje 1951, 163-164; D. Kuštre, *Statut kotorske bratovštine Sv. Križa iz 1298. godine*, *Croatica christiana periodica* 21, Zagreb 1997, 137-146; O bratovštini Sv. Križa vidjeti u knjizi L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500*, Podgorica 2006, 248-257 i V. Živković, *Religioznost i umetnost u Kotoru XIV-XVI vek*, Beograd 2010, 120-128 (ćirilica)

² I. Stjepčević, nav. dj., 60

³ I. Stjepčević, nav. dj. 63

je sredinom 19. vijeka zauzela zgrada zatvora, a koje su zajedno sa susjednom Crkvom Sv. Pavla činile sakralni kompleks srednjovjekovnog porijekla, pruža Đironicijev plan Kotora iz 1785. godine. (Sl. 3) Na Đironicijevom planu može se sagledati položaj i veličina Crkve sv. Križa kao i jednokrako stepenište koje je vodilo do bočnog portala na južnoj strani. Crkva Sv. Križa je imala orijentaciju u pravcu istok-zapad. Isti crtež pokazuje polukružnu apsidu ove crkve na strani prema podnožju brda Sv. Ivan. Orijentacija Crkve Sv. Križa odgovara orijentaciji ostalih romaničkih crkava u Kotoru (Katedrala, Koledata, Crkva Sv. Pavla, Crkva Sv. Luke i Sv. Ane, Crkva Sv. Mihaila, Sv. Jakova od Lođe...) a svojom veličinom je, sudeći prema istom planu, bila najbliža Crkvi Sv. Marije Koledate. Stjepčević navodi da se ispod Crkve Sv. Križa nalazila Crkva Sv. Benedikta, pomenuta 1326. godine.⁴

Nova proučavanja pružila su podatke koji u značajnoj mjeri upotpunjuju sliku o prostoru na kom je izgrađena Crkva Sv. Josipa kao i o njenoj arhitekturi. Poznato je, da se ispod podeonog vijenca na prvobitnoj glavnoj fasadi ove crkve, orijentisanoj prema zapadu, nalaze ulazna vrata crkve čija unutrašnjost sa svodom i plitkom polukružnom apsidom je sačuvana u svom prvobitnom obliku. (Sl. 4) Poziciju sličnu ovoj crkvi mogla je imati Crkva Sv. Benedikta budući da je niveleta poda Crkve Sv. Križa bila izdignuta od nivoa ulice kao što je i u slučaju Crkve Sv. Pavla uz čiju zapadnu fasadu je u visini prizemlja prislonjen arkosolijum sa grobom njenih kitora, kotorskog građanina Pavla Barija i njegove žene Dobre.⁵

O položaju Crkve Sv. Antona opata, bilo je riječi u novije vrijeme.⁶ Njen precizni položaj postao je, međutim, poznat na osnovu arhivskog dokumenta do koga je, u svojim istraživanjima, došao don Gracija Brajković, a koji je ljubaznošću don Antona Belana ustupljen za korišćenje tokom najnovijih arhitektonskih istraživanja zvonika i južnog zida Crkve Sv. Josipa kao i za objavljivanje ovog rada.⁷ Naime, don Anton Belan je ukazao na originalni crtež koji prikazuje Crkvu Sv. Josipa, njen zvonik i dio samostana klarisa koji je stajao na južnoj strani Crkve Sv. Josipa. U prizemlju samostanske zgrade, sudeći prema ovom arhivskom dokumentu, nalazila se Crkvica Sv. Antona opata.

⁴ I. Stjepčević, nav. dj., 61

⁵ T. Kop iv ca, *Crkva Svetog Pavla u Kotoru*, Istorijski zapisi 1-2, Podgorica 2001, 77-99 (sa starijom literaturom)

⁶ J. Martinović, *Pokušaj ubikacije nestalih kotorskih crkava srednjega vijeka*, in Zbornik biskupa Iva Gugića, „Uvijek na istom putu“, Perast 1996, 138

⁷ Srdačno se zahvaljujem don Antonu Belanu, arhivisti Biskupskog arhiva u Kotoru, na pomoći i ustupljenom arhivskom crtežu koji se odnosi na zvonik crkvu i zvonik Sv. Josipa te susjednu samostansku zgradu klarisa, kao i na tumačenjima istog.

Arhivski crtež Crkve Sv. Josipa 1840-1866; stari planovi Kotora

Arhivski crtež pod nazivom *Tipo dela Chiesa di Sⁿ. Giuseppe di ragione della Confraternita di Buona morte col progetto di restauri, e costruzione indispensabili*⁸ (u prevodu: *Plan crkve sv. Josipa koja pripada Bratovštini dobre smrti sa projektom restauracije i potrebnih izgradnji*)⁹ (Sl. 1) u donjem dijelu sadrži osnovu prizemlja Crkve Sv. Josipa sa zvonikom i dijelom zgrade sa južne strane crkve, u gornjem dijelu, na ovom crtežu, predstavljena je osnova crkve, zvonik i sprat pomenute zgrade. Na osnovi prizemlja se zapaža raniji položaj širokog stepeništa koje je vodilo sa pjacete prema Crkvi Sv. Josipa¹⁰. Isti položaj stepeništa koje je, može se pretpostaviti predstavljalo izvorno rješenje ulaza u Crkvu Sv. Josipa, iz 1631. godine¹¹, zabilježen je i na Đironcijevom planu iz 1785. godine.¹²

U osnovi prizemlja, na arhivskom crtežu predstavljene su i dvije manje jednobrodne crkve orjentisane u pravcu istok-zapad. Na južnoj strani Crkve Sv. Josipa, je Crkve Sv. Antona opata (s. *Antonio*) a na sjevernoj, ispod Crkve Sv. Josipa, označena je Crkva Sv. Magdalene. (s. *Madalena*). Prostor sa sjeverne strane Crkve Sv. Antona opata označen je kao ruševina (*erra tutto ruin*). Na prvom spratu prikazana je osnova Crkve Sv. Josipa, kakva je i danas, kao i položaj zvonika (*Campanile*). Južno od Crkve Sv. Josipa i ispred zvonika predstavljena je unutrašnjost zgrade čija su dva prozora orjentisana prema pjaceti na zapadnoj strani, a treći prozor na istočnom zidu orjentisan je prema brdu. Prostor prvog sprata opisane zgrade pregrađen je tanjim zidom i pruža se u nastavku južnog zida zvonika, dijeleći prvi sprat na dvije nejednake prostorije. Manju prostoriju koja je orjentisana prema Crkvi Sv. Josipa don Gracija Brajković označio je kao „bivšu sakristiju klarisa“. (Sl. 2) Ova prostorija je povezana sa zvonikom vratima na istočnoj strani. Južna prostorija je, sa blago zakošenim zidom na jugoistočnom uglu, približno kvadratnog oblika. Njena vrata prema jugu predstavljena su okvirom na unutrašnjoj strani prostorije sa zakošenjima bočnih strana prema spolja što ukazuje da je riječ o vratima koja su vodila u susjednu prostoriju, odnosno, prema dijelu zgrade čija osnova nije obuhvaćena crtežom.

Na arhivskom crtežu je i u osnovi prizemlja označen položaj zvonika iako se tek u osnovi sprata uočava da je ulaz u prostor zvonika moguć i iz Crkve Sv. Josipa (sjever) i iz prostorije koju don Gracija Brajković naziva bivšom

⁸ BAK Crkva Sv. Josipa 1840 -1866

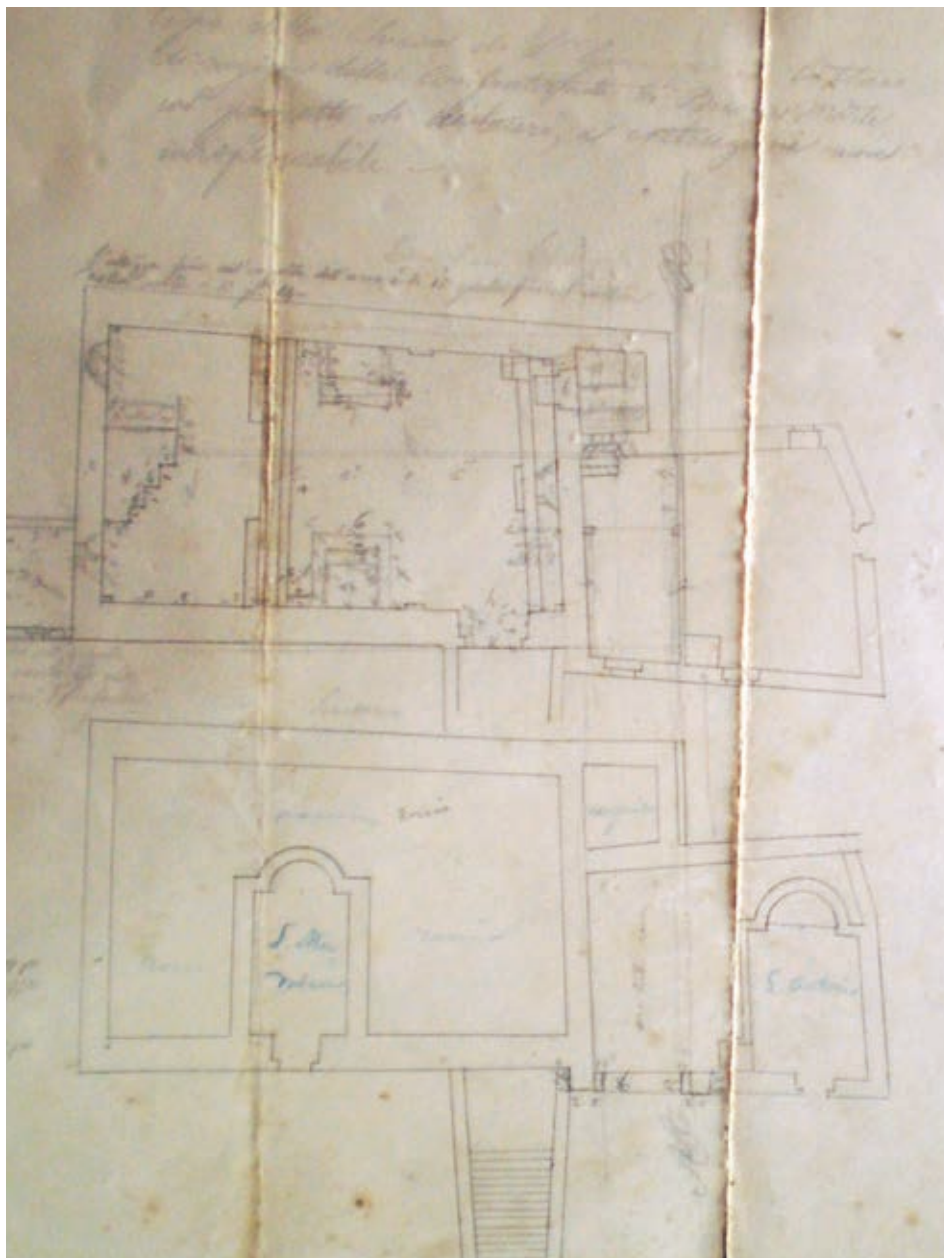
⁹ Prevod don A. Belan

¹⁰ Ulazni portal je, dakle, izvorno stajao na podužnoj fasadi crkve orjentisanoj prema pjaceti na zapadnoj strani.

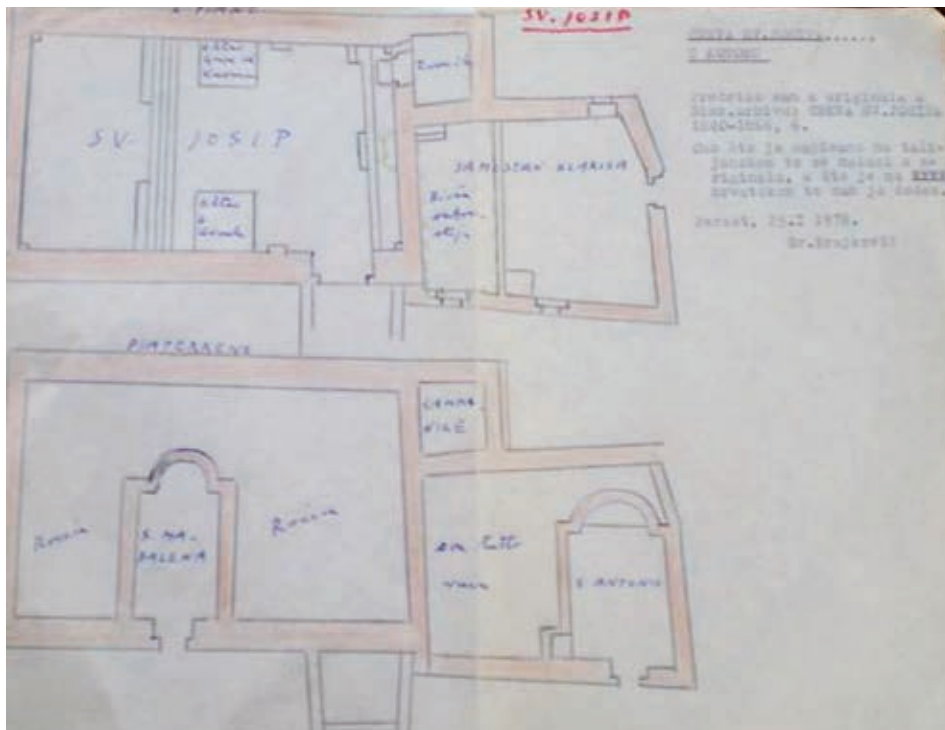
¹¹ I. Stjepčević, nav. dj. 63

¹² Đironcijev plan Kotora vidjeti u knjizi S. Vučenovića, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor 2012, u poglavlju 3.3. Planovi Kotora. O Crkvi Sv. Josipa i zgradi Zatvora vidjeti u istoj knjizi, str. 375-377

sakristijom klarisa. Naime, zvonik je fundiran na stijeni i u visini nešto povišenoj u odnosu na nivo I sprata cijelog građevinskog bloka na potezu od Crkve Sv. Pavla do Crkve Sv. Josipa .



Slika 1. Arhivski crtez Crkve Sv. Josipa 1840 -1866. g.



Slika 2. Arhivski crtež „Crkva Sv. Josipa 1840 -1866“ precrtan rukom don Gracije Brajkovića i sa njegovim objašnjenjem, u gornjem desnom uglu, sačinjenim 25. I 1978. g.

Unutrašnjost Crkve Sv. Josipa odgovara današnjem stanju sa centralno postavljenim zidnim oltarima duž podužnih zidova (istok i zapad), stepeništem i ogradom prema uzdignutom oltarskom prostoru. Na zidu, prema sjeveru, mogu se uočiti i vrata koja od Kabjankinog glavnog oltara¹³ vode ka poznije izgrađenoj sakristiji. Grobnice u podu crkve nisu predstavljene.

Budući da je gradnji zgrade zatvora prethodilo rušenje građevina na potezu od Crkve Sv. Pavla do zvonika i Crkve Sv. Josipa danas je moguće, zahvaljujući arhivskom dokumentu *Crkva Sv. Josipa 1840 -1866. g.*, podacima iz Đironcijevog plana iz 1785. godine te podacima iz austrijskog katastarskog plana Kotora koji potiče iz prve polovine 19. vijeka¹⁴ (Sl. 4), sa više pouzdanosti govoriti o razmjerama transformacija urbanističkog tkiva Kotora, nastalim

¹³ Više o Crkvi Sv. Josipa i glavnom oltaru vidjeti u radu M. Milošević, *Konte Stjepan Raković mecena Cabiankinog glavnog oltara u Crkvi Sv. Josipa u Kotoru*, PPUD 31, Split 1991, 303 - 315

¹⁴ Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century) Cattaro 1838 <https://mapire.eu/en/map/cadastral/?layers=osm%2C3%2C4&bbox=2089000.7345900196%2C5224797.427425704%2C2090203.423456944%2C5225275.158852487>

sredinom 19. vijeka na istočnoj strani katedralne Crkve Sv. Tripuna kao i na prostoru Crkve Sv. Pavla do Crkve Sv. Josipa.

Dironcijev plan omogućava i da se okvirno sagleda blok samostanskih zgrada koje su zahvatale prostor između Crkve Sv. Josipa i Sv. Križa, za koje je na osnovu više izvora poznato da su pripadale sestrama franjevačkog reda. One su u ranijim stoljećima bile vezane za Crkvu Sv. Križa u kojoj se nalazilo sjedište istoimene bratovštine i koja je 1372. godine osnovala zaklonište za siromahe, u vrijeme Beltramola de Imbonate.¹⁵ Natpis o osnivanju zakloništa za siromahe prenesen je sa svog izvornog mjesta u Crkvu Sv. Josipa, gdje se danas nalazi, u donjoj zoni zapadne strane južnog zida crkve, zajedno sa reljefnim prikazom Sv. Antona opata¹⁶ (Fot. 18, 19, 20).

Na katastarskom planu Kotora iz 1838. g. zgrada samostana dominikanki nalazila se na južnoj strani Crkve Sv. Pavla i predstavljena je kao ruina. (Sl. 4) Na mjestu ovog samostana sagrađena je današnja stambena zgrada (an. br.314) izgrađena naspram istočne strane Katedrale.¹⁷ Ona zauzima prostor od regulacione linije ulice, do ranije manje zgrade pravougaone osnove koja je sačinjavala dio samostanskog kompleksa Crkve Sv. Pavla. Ova zgradica čija se niveleta prizemlja, zbog terena u nagibu, nalazi u visini I sprata, povezana je uzanim prolazom sa prostorom na istočnoj strani Crkve Sv. Pavla. Poznato je da je sa dolaskom Francuza, početkom 19. vijeka, Crkva Sv. Pavla bila pretvorena u samostan.¹⁸ Pretvaranju je prethodio niz građevinskih radova kojima su bile preinačene ili uništene gotovo sve arhitektonske karakteristike ove romaničke crkve čiji je zatečeni izgled poticao iz sredine 16. vijeka.¹⁹

Nakon rušenja Crkve Sv. Križa i Crkve Sv. Benedikta koja se nalazila prizemnoj zoni Crkve sv. Križa čini se da su preostali zidovi sa njihove južne strane što se može zaključiti kako na osnovu podataka i austrijskog katastarskog plana iz 1838. godine, da pripadaju parcelama 98 i 99 (Sl. 4). Na osnovu analize izgleda današnjih zidova južnog dvorišta zatvora, mogu se zapaziti brojne pregradnje. Stoga se može pretpostaviti da zidovi južnog dvorišta zgrade zatvora predstavljaju ranije zidove prostora uz Crkvu Sv. Križa. Tome zapažanju doprinosi i položaj oktogonalne krune bunara koja se nalazi u jugoistočnom dijelu dvorišnog prostora zatvora, a njen izgled bi ukzivao na mogućnost da je poticala

¹⁵ O natpisu sa zakloništa za siromahe više u knjizi J.Martinović, T. Plociennik, P. Starzynski, *Epigrafska Crne Gore*, Varšava 2016, 148

¹⁶ O atributima Sv. Antona opata (pustinjaka) posebno o zvonu koje drži u svojoj ruci na reljefnoj predstavi u Crkvi Sv. Josipa, kao i o svinji predstavljenoj u uglu reljefa vidjeti u *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolicke zapadnog kršćanstva*, Zagreb 1979, 134

¹⁷ Više o zgradi za koju je projekat izrađen 1882. g. u pomenutoj knjizi S. Vučenovića, 427-428

¹⁸ I. Stjepčević, nav. dj. 62; N. Luković, nav. dj. 160

¹⁹ Slobodan Barišić, *Revitalizacija Crkve sv. Pavla u Kotoru*, Moderna konzervacija 2, Beograd 2014, 165-171 (ćiril.)

iz ranijeg klaustera uz Crkvu Sv. Križa.²⁰

Đironcijev plan ukazuje i na okvirni izgled osnove samostanske zgrade koja je do gradnje zgrade zatvora - građene po projektu gradskog arhitekta Marka Benzona,²¹ zauzimala prostor na potezu između Crkava Sv. Križa i Sv. Josipa. Njen sjeverni dio odgovara zgradi koja je predstavljena na arhivskom crtežu Crkve Sv. Josipa 1840-1866. g. Vrata predstavljena na južnom zidu te manje samostanske zgrade mogla su da vode ka većoj i prostranijoj susjednoj građevini samostana, koja je prema Đironcijevom planu iz 1785. godine, zauzimala približno kvadratni prostor u osnovi, a njen istočni zid je stajao više prema zapadu u odnosu na istočni zid Crkve Sv. Križa.(Sl. 3)

Katastarski plan Kotora iz 1838. godine pokazuje da se na prostoru današnje zgrade zatvora nalazila ruševina. (Sl. 4) Ona se na strani prema ulici protezala od jugozapadnog ugla Crkve Sv. Josipa do današnjeg južnog zatvorskog dvorišta. Na strani prema brdu ruševina se protezala od istočne fasade zvonika i Crkve Sv. Josipa do Sv. Križa i Sv. Benedikta (parcele označene brojevima 98 i 99).

Na prostoru istočno od Katedrale ruševina je zahvatala prostor od ulice prema brdu obuhvatajući u dubinu prostor širine Katedrale Sv. Tripuna. ²² (Sl.4)

Kada se osnova prizemlja prikazana na arhivskom crtežu preklopi sa dijelom katastarskog plana iz 1838. g. na kome su predstavljene analizirane građevine: Crkva Sv. Josipa sa Crkvom Sv. Magdalene (ispod nivoa poda crkve), zvonik, Crkva Sv. Antona opata (u zoni prizemlja bivšeg samostana klarisa) može se dobiti jasnija slika o transformacijama izvedenih prenošenjem prvobitnog prilaznog stepeništa Crkve Sv. Josipa na današnji položaj kao i o položaju srušene Crkve Sv. Antona opata u odnosu na Crkvu Sv. Josipa (Sl. 5).

Takođe, preklapanjem osnove sprata Crkve Sv. Josipa prikazana na arhivskom crtežu sa dijelom katastarskog plana iz 1838. g, koji se na isti prostor odnosi, uočava se izgled osnove I sprata srušene samostanske zgrade. (Sl. 6)

²⁰ Tek će buduća arheološka istraživanja koja treba sprovesti ispod kote poda zgrade Zatvora i u dvorištima sa njene sjeverne, južne i istočne strane, pružiti više podataka o ranijim etapama gradnje na ovom prostoru.

²¹ J.Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Kotor 2004, 105-106

²² O ruinama Crkve Sv. Križa i dva samostana u ulici sa istočne strane Katedrale Sv. Tripuna svjedočanstvo iz 1844. g. nalazimo u tekstu U. Rafaeli, *Dei due Cenobii della suore di S. Domenico l'uno, l'altro delle clarisse in Catara*, Gazzetta di Zara, Zara 1844



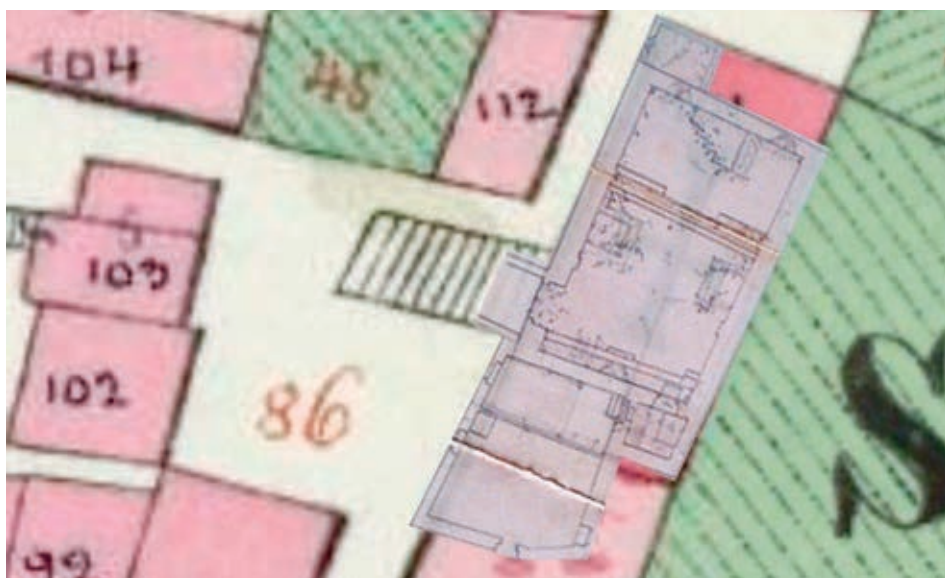
Slika 3. Izvod iz Đironcijevog plana Kotora iz 1785. g. na kojem su sjeveroistočno od Katedrale Sv. Tripuna predstavljene Crkve Sv. Pavla, Sv. Križa i Sv. Josipa



Slika 4. Ruševine dva samostana uz Crkve Sv. Pavla i Sv. Josipa prikazane na izvodu iz austrijskog katastarskog plana Kotora iz 1838. g. Izvor Habsburg Empire - Cadastral maps (XIX. century) Cattaro 1838 <https://mapire.eu/en/map/cadastral/?layers>



Slika 5. Arhivski crtež, osnova prizemlja preklapljena sa dijelom katastarsog plana iz 1838. g. na kome su predstavljene analizirane građevine: Crkva Sv. Josipa sa Crkvom Sv. Magdalene (ispod nivoa poda crkve), zvonik, Crkva Sv. Antona opata (u zoni prizemlja bivšeg samostana klarisa)



Slika 6. Arhivski crtež, osnova sprata Crkve Sv. Josipa preklapljena sa dijelom katastarsog plana iz 1838. g. na kome su predstavljene analizirane građevine: Crkva Sv. Josipa, zvonik i samostan klarisa

Podaci dobijeni u okviru arhitektonskih istraživanja na zvoniku i na južnom zidu crkve

Otkrivanjem originalnog zidanja južne fasade Crkve Sv. Josipa i zapadne fasade zvonika, ispod uklonjenog trošnog maltera uočeno je da je zid prema zapadu nastao korišćenjem sjevernog dijela istočnog zida starije samostanske zgrade prikazane na arhivskom crtežu iz 1840-1866. g. kao i da je sjeverni zid samostana u cjelini inkorporiran u južnu fasadu Crkve Sv. Josipa. Zapadni i južni zid samostana kao i južni dio istočnog zida u potpunosti su srušeni. Budući da je samostanska zgrada prikazana na arhivskom crtežu iz sredine 19. vijeka, podaci sačuvani na zapadnoj strani zvonika i južnom zidu Crkve Sv. Josipa omogućuju da se njeno vrijeme nastanka, spratnost i rješenje krova kao i promjene nastale tokom vremena, mogu sagledati u mjeri znatno većoj nego što je to do sada bio slučaj.

Južni zid zgrade koja je predstavljala samostan uz Crkvu Sv. Josipa sačuvan je u punoj visini od prizemlja i dva sprata. Budući da je njen istočni zid povučen prema brdu u odnosu na prvobitnu glavnu fasadu ifundiran na višoj koti terena u odnosu na nivo pjacete sa koje se ulazilo u prizemlje, njegova sačuvana visina, sa dvije etaže, odgovara visini I i II sprata zgrade. Istočni zid samostanske zgrade tokom izgradnje oslonjen je na stjenoviti teren čija visina iznosi oko 1,5 m, a zidanje je nastavljeno kamenim kvaderima sлагanim u pravilne redove. Sačuvana je jedna od prozorskih osa na sjevernoj strani dijela zida koji je inkorporiran u gradnju zvonika, dok je njegova južna strana nestala u rušenju objekata na mjestu gdje je sredinom 19. vijeka izgrađena zgrada zatvora. Karakteristike prozora čiji okviri su od crvenog đuričkog kamena, kao i tehnika gradnje sačuvanog dijela fasade ukazuju na romaniku u stambenoj arhitekturi Kotora. (Crtež 1, 2 i 3 ; Fot. 5 i 5a, 6 i 7)

Drugu fazu gradnje, uz opisanu samostansku zgradu, predstavljao je objekat kvadratne osnove prislonjen uz njenu istočnu fasadu. Kako bi se izbjeglo zatvaranje prozora, prilikom gradnje južnog zida ovog objekta, izvedeno je zakošenje pod uglom od 45° na spoju novog zida sa zatečenim zidom. (Sl. 8, Crtež 1) Prozori u prizemlju i na I spratu ovog objekta orjentisani su prema unutrašnjem dvorištu. Prozor u prizemlju ima odlike gotičkog stila (monofora) (Crtež 1, 4 i 5; Fot. 9) dok je prozor na I spratu sastavljen od spolija čije karakteristike odgovaraju kasnijem dobu (renesansa). (Crtez 1, 4; Fot. 10). I za elemente gotičkog otvora se može pretpostaviti da su nastali korišćenjem spolija.

Prozori na zgradi iz najstarije faze su pravougaonog oblika sa okvirom izrađenim od crvenkastog kamena iz majdana u Đurićima. Gornji prozor je pripadao II spratu zgrade i ima široku profilisanu ploču („viridarijum“), oslonjenu na konzole. Pored sačuvanog dijela fasade istočnog zida i prozorske ose zgrade samostana iz romaničkog razdoblja koji su dogradnjom II sprata i lože za zvona uklopljeni u pozni zvonik, uočavaju se i tragovi zazidanih vrata i unutrašnjost

objekta iz druge faze (Crtež 1) povezane sa susjednom samostanskom zgradom na zapadnoj strani. Osim zajedničkog zida ova dva objekta su imala i zajedničku strehu sa profilisanim olukom za kišnicu. Niveleta te strehe uočava se i danas na zapadnoj strani zvonika u vidu suženja debljine zida iznad reda pločastog kamena koji je mogao nastati u fazi izgradnje II sprata zvonika. (Crtež 2 i 4; Fot. 11 i 12)

Pravougaoni prozori koji danas postoje na zapadnoj fasadi u visini I i II sprata zvonika nastali su intervencijama iz sredine 19. vijeka i mogu se vezati za period premještanja prvobitnog stepeništa za ulaz u Crkvu Sv. Josipa sa pjacete na kojoj je izvorno stajalo, na novi položaj, gdje se i danas nalazi. Može se pretpostaviti da je tom prilikom sa zapadne strane²³ preseljen na svoje današnje mjesto. Reprezentativni barokni portal i nadvratnik su ukrašeni reljefnom lozicom sa lišćem. (Crtež 2)

Nakon obijanja maltera sa južne fasade Crkve Sv. Josipa uočeno je da je njeno zidanje karakteristično za unutrašnje lice zida kao što je i zapadna fasada zvonika u visini prizemlja i prvog sprata. Izvorno predstavlja unutrašnje lice zida romaničke zgrade koja je na tom mjestu postojala. (Crtež 1, sl. 5 i 5a) Takođe, na fasadnom zidu crkve se u visini I sprata mogu zapaziti dva otvora (lučno završena niša (Fotl. 15 i 15a, Crtež 2) i kvadratni prozor (Crtež 2) koji bi po svom položaju i izgledu mogli da budu savremeni sa funkcijom prostora „bivše sakristije klarisa“, kako je zapisao don Gracija Brajković.²⁴ I u visini II sprata mogu se uočiti zazidani otvori koji su povezivali unutrašnjost samostana na južnoj strani Crkve Sv. Josipa sa unutrašnjošću zgrada koje su po svemu sudeći postojale i na mjestu gdje je u prvoj polovini 17. vijeka izgrađena barokna Crkva Sv. Josipa.²⁵ (Crtež 1 i 2; Fot. 12, 13, 14)

Analizom prostora u prizemlju i na I spratu zvonika utvrđeno je da je sve do izgradnje Crkve Sv. Josipa zvonik predstavljao manju nezavisnu građevinu pokrivenu dvovodnim krovom sa krovnim vijencem u istoj visini sa visinom krovnog vijenca zgrade samostana. Dvovodni krov građevine nad kojom je u

²³ Položaj ranijeg portala zapaža se kako na južnoj strani zapadne fasade gdje postoje vertikalne spojnice tako i na unutrašnjoj strani crkve... Na taj položaj ukazuje i rešetka sjevernog prozora na zapadnoj fasadi koja je stavljena bezbjednosti od provale. Zahvaljujem se don T. Belanu na ovom tumačenju.

²⁴ Na unutrašnjoj strani lučno završene niše uočava se crtež olovkom koji podsjeća na motiv „žioke na raboš“. Kvadratni prozor je izvorno imao okvir od crvenog đuričkog kamena i stoga sam otvor i okolno zidanje mogu da predstavljaju dio fasadnog zidanja. Pregradnje se uočavaju i na unutrašnjoj strani južnog zida Crkve Sv. Josipa. Ograničeni obim izvršenih istraživanja, međutim, ne omogućuje preciznije zaključke o promjenama koje su se na ovom zidu dešavale tokom prošlosti. Pouzdano se može utvrditi da je prilikom gradnje Crkve Sv. Josipa sjeverni zid zgrade samostana u cjelini inkorporiran u zidanje južnog zida crkve koji je u nekoj od poznijih faza proširen do ravni istočne fasade zvonika i povišen do današnje visine.

²⁵ Z. Čubrović, *Barokizacija romaničkog Kotora*, Godišnjak PMK, XXXIX-XL, Kotor 1991-1992; 29, 34

poznijoj fazi nastao zvonik²⁶, saglediv je u unutrašnjosti zvonika, iznad nivoa I sprata, na njegovoj sjevernoj strani a u vidu kosina koje se uočavaju na južnom fasadnom zidu Crkve Sv. Josipa. (Crtez 2; Fot. 16)

Sinteza ishoda arhitektonskih istraživanja

Prilikom da se prostorni razvoj zvonika Crkve Sv. Josipa sagleda kroz analizu podataka do kojih se došlo u arhitektonskim istraživanjima sprovedenim tokom 2012/13 godine pružili su radovi na zaštiti južne fasade i zvonika crkve od prodora vlage izvedenih u tom periodu.

Novootkriveni podaci, do kojih se došlo analizom građevine, dovedeni su u vezu sa podacima koje pruža Đironcijev plan Kotora iz 1785. godine na kome se nalaze zgrade koje su prethodile izgradnji zatvora sredinom 19. vijeka. Na Đironcijevom planu sagledavaju se položaj, orijentacija i veličina Crkve Sv. Križa u blizini Crkve Sv. Pavla, sa njene sjeverne strane. Đironcijev plan je jedini poznati likovni izvor koji pruža podatke o Crkvi Sv. Križa, sjedištu istoimene bratovštine čiji Statut potiče iz 1288. godine.

Austrijski katastarski plan iz 1838. godine prikazuje prostor između crkava Sv. Pavla i Sv. Josipa kao ruševinu izuzev prostora na mjestu današnjeg južnog zatvorskeg dvorišta. Takođe, isti plan prikazuje ruševinu i na mjestu samostana dominikanki koji se nalazio uz Crkvu Sv. Pavla, sa njene južne strane, na mjestu na kojem je početkom druge polovine 19. vijeka sagrađena stambena zgrada naspram tri apside Katedrale Sv. Tripuna.

Svjedočenje savremenika tog vremena o ruiniranom stanju dva samostana srednjovjekovnog porijekla koji su pripadali klarisama i redovnicama Sv. Dominika, kao i o stanju crkve Sv. Križa, sadržano je u tekstu U. Rafaelija, objavljenom u Zadru 1844. godine.

Najznačajniji fond podataka o starijem stanju prostora uz Crkvu Sv. Josipa pruža arhivski dokument iz Biskupskog arhiva Kotor sa crtežima osnove prizemlja i sprata crkve, zvonika i susjedne zgrade. Ovaj dokument, pod nazivom *Tipo dela Chiesa di S^a. Giuseppe di ragione della Confraternita di Buona morte col progetto di restauri, e costruzione indispensabili 1840-1866*, budući da je bio slabo čitljiv, 1978. godine je protumačio don Gracija Brajković ostavivši crtež koji je u vidu kopije izradio svojom rukom, prepisao objašnjenja i dopunio ih svojim vlastitim zaključcima.

U osnovi prizemlja, na pomenutom arhivskom crtežu predstavljena je Crkva Sv. Magdalene, ispod nivoa poda Crkve Sv. Josipa, kao i Crkva Sv.

²⁶ Sudeći prema podatku da je zvono iz Crkve Sv. Frana preneseno u zvonik Sv. Josipa 1857. g., gdje se i danas nalazi, može se pretpostaviti da današnji izgled zvonika potiče iz tog vremena. Vidjeti članak: Don Anton Belan, Zvona moga grada, Hrvatski glasnik Broj 79/80, Kotor 2011, 58-60

Antona opata koja se nalazila ispod srušene zgrade čiji sjeverni zid je u cjelini inkorporiran u južni zid Crkve Sv. Josipa dok je dio istočnog zida iste zgrade inkorporiran u zapadni zid zvonika crkve koji je prvobitno predstavljao manju zasebnu građevinu u sklopu samostana.

Prema karakteristikama prozora na istočnom zidu zgrade, predstavljene na arhivskom crtežu iz 1840-1866 godine, za čije okvire je upotrijebljen crveni đurički kamen i tehnika gradnje vidna na preostalim djelovima fasade, može se zaključiti da je ova zgrada pripadala romaničkom razdoblju Kotora.

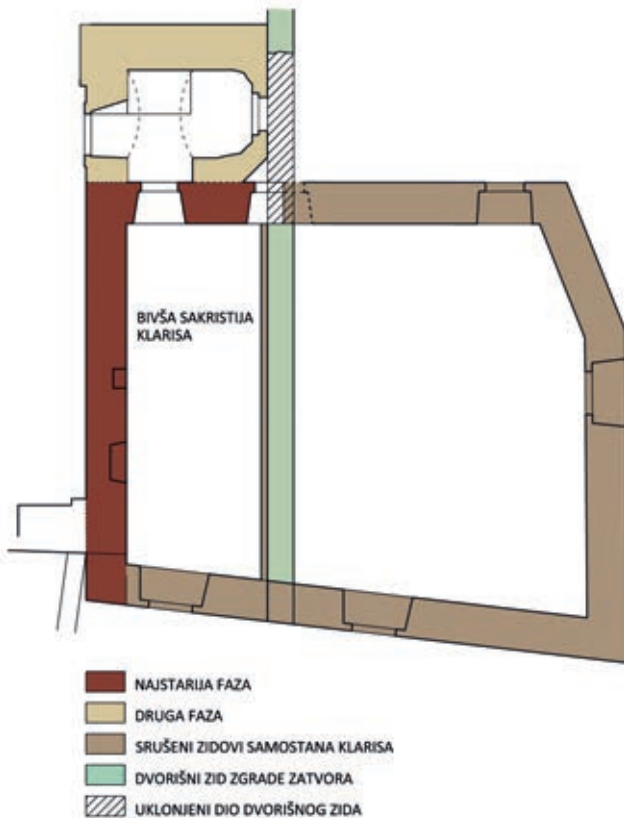
Relativna hronologija gradnje zvonika Crkve Sv. Josipa mogla je biti uspostavljena na osnovu analize gradnje prozora i tragova dvovodnog krova odvojenog manjeg objekta dozidanog uz romaničku zgradu sa njene istočne strane, uz prostoriju koju je don Gracija Brajković nazvao „bivša sakristija klarisa“. U zasvedenom prizemlju ovog objekta kvadratne osnove je gotička monofora čiji lučni dio smanjen ugradnjom nadprozornika sa rešetkom, čime je ovaj prozor mogao biti preinačen u vrata. Na prvom spratu je prozor završen segmentnim lukom koji je zajedno sa kapitelima i ostalim elementima okvira izveden od spolija renesansnih stilskih odlika. Prizemna prostorija je vratima bila povezana sa denivelisanim (nižim) prostorom zgrade ispred nje. Prvobitna funkcija ovog manjeg objekta kvadratne osnove, prizidanog uz istočnu stranu zgrade koja je pripadala klarisama, uz korišćenje gotičkih i renesansnih spolija, ostaće u domenu pretpostavki do budućih istraživanja koja će obuhvatiti crkvu i zvonik sv. Josipa u cjelini, prostor na istočnoj strani, gdje se uočavaju ostaci izdužene građevine paralelne pružanju crkve Sv. Josipa, kao i druge okolne objekte.

Budući da bi se za prvobitni sjeverni zid samostanske zgrade prema karakteristikama gradnje moglo zaključiti da je predstavljao srednji zid građevine koja se dalje protezala prema sjeveru na mjestu gdje je 1631. godine sagrađena Crkva Sv. Josipa - čija osnova je proširena prema istoku do spajanja sa istočnom fasadom manjeg objekta (zvonika) i povišena do današnje visine (izuzev posljednjeg reda koji je, naknadno dodat u nekoj od intervencija na krovovima crkve), može se pretpostaviti da je romanička samostanska zgrada sestara franjevki obuhvatala prostor crkava između Sv. Magdalene i Sv. Antona opata, te da je na strani prema jugu zauzimala sav prostor do Crkve Sv. Križa, odnosno, Crkve Sv. Benedikta. Za takvu pretpostavku mogućnost pruža Đironcijev plan Kotora iz 1785. godine gdje je prostor između Crkve Sv. Josipa i Crkve Sv. Križa obuhvaćen jedinstvenom građevinom.

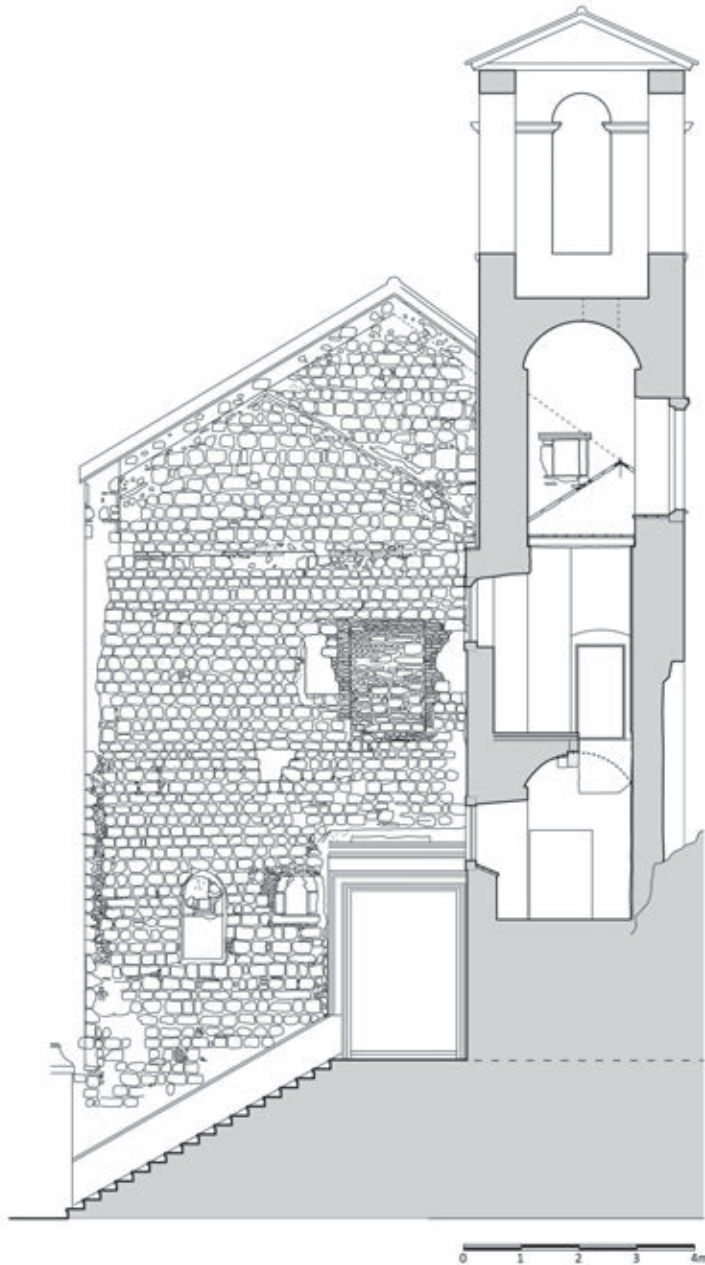
Nadgradnja manjeg spratnog objekta u zvonik mogla je nastati sa izgradnjom Crkve Sv. Josipa kada je nad postojećim prizemljem i spratom objekta iz druge faze gradnje zgrade samostana, dograđen drugi sprat i loža za zvona. Razlika u zidanju drugog sprata i lože za zvona je izrazita i do daljih proučavanja ostaće nepoznato da li je gornji dio zvonika u današnjem obliku nastao u okviru iste faze gradnje ili tokom dvije sukcesivne etape.

Činjenica da je prvobitno stepenište sa pjacete vodilo do ulaznih vrata na uličnoj fasadi Crkve Sv. Josipa preneseno na položaj ispred zvonika u radovima izvedenim sredinom 19. vijeka može da ukazuje na mogućnost da je u to vrijeme zvonik dobio završetak u vidu, lučnih otvora, rastvorene lože za zvona. Do tog vremena, a ono je bliže određeno prenošenjem zvona iz Crkve Sv. Frana u zvonik Crkve Sv. Josipa (1857.g.) zvonik je mogao imati nižu visinu i barokni završetak u obliku lukovice (kao na zvoniku Crkve Sv. Klare), ali sa gradnjom zgrade zatvora bilo je nužno da se visina poveća, a svakako postojali su i razlozi zbog kojih se težilo reprezentativnosti.

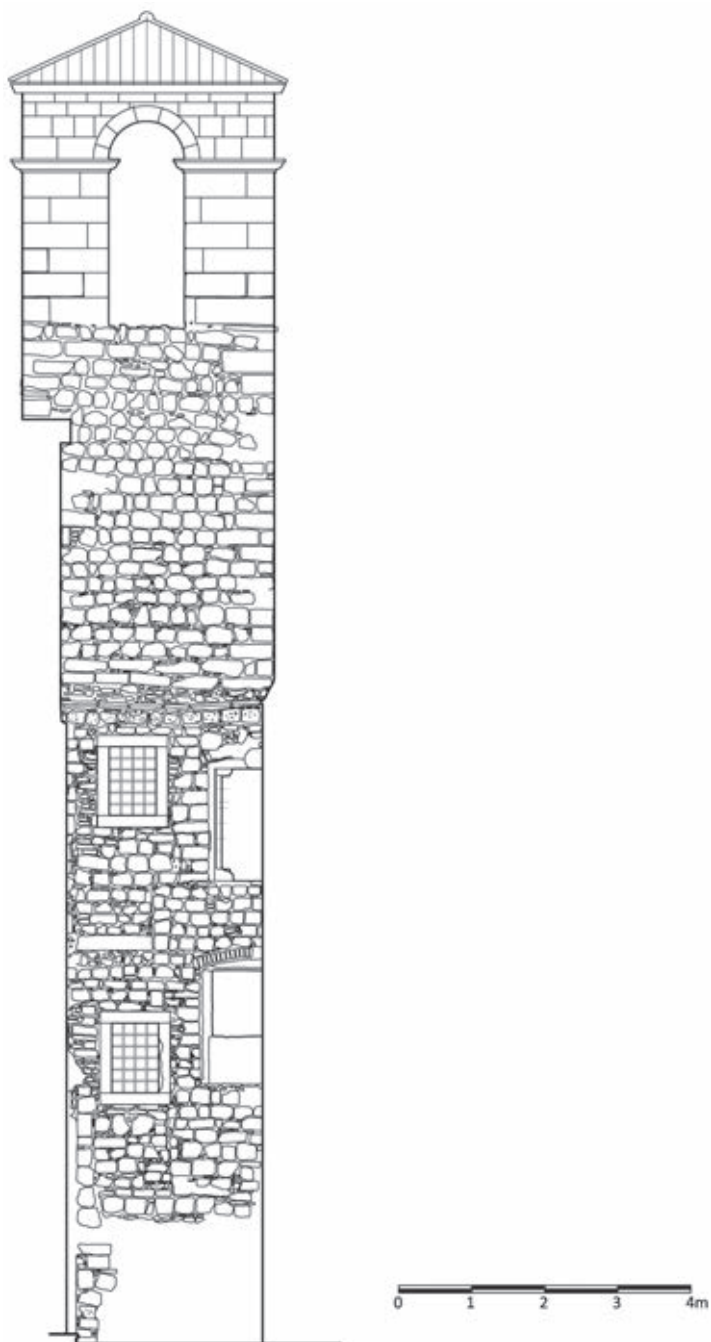
*



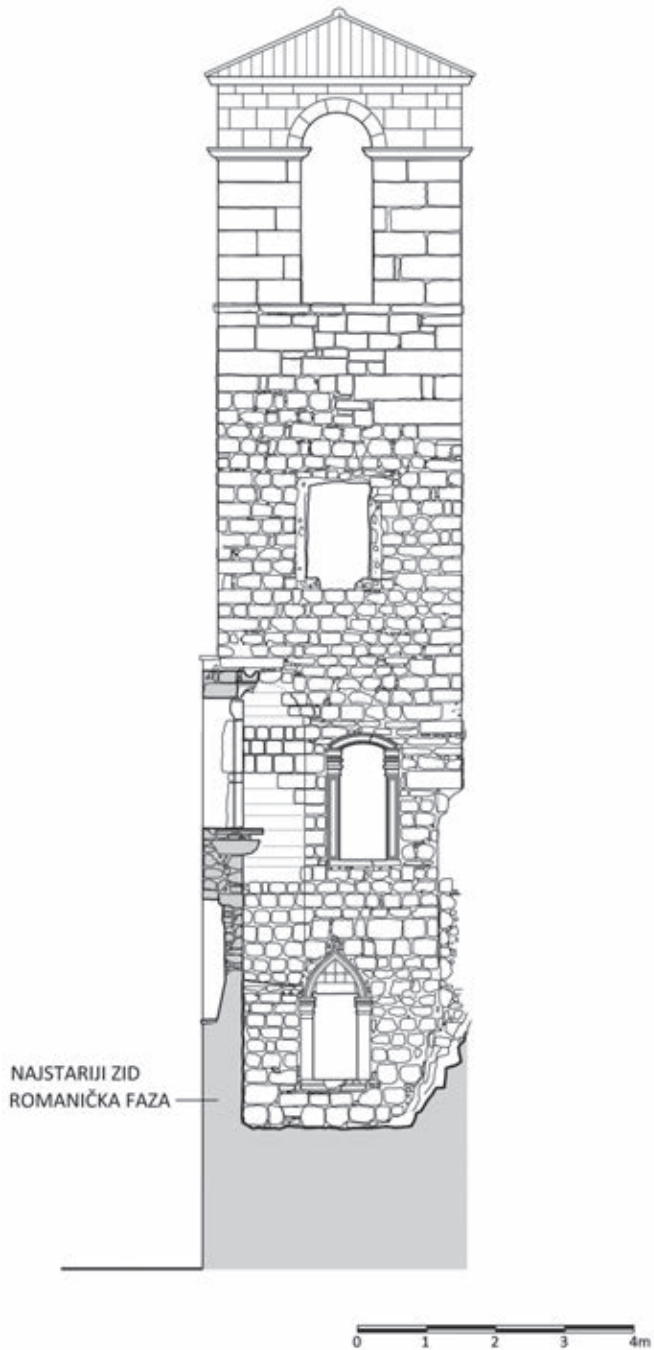
Crtež 1. Osnova prvog sprata romaničke zgrade u nivou prizemlja zvonika - tokom istraživanja (crtež Zorica Čubrović, Katarina Lisavac)



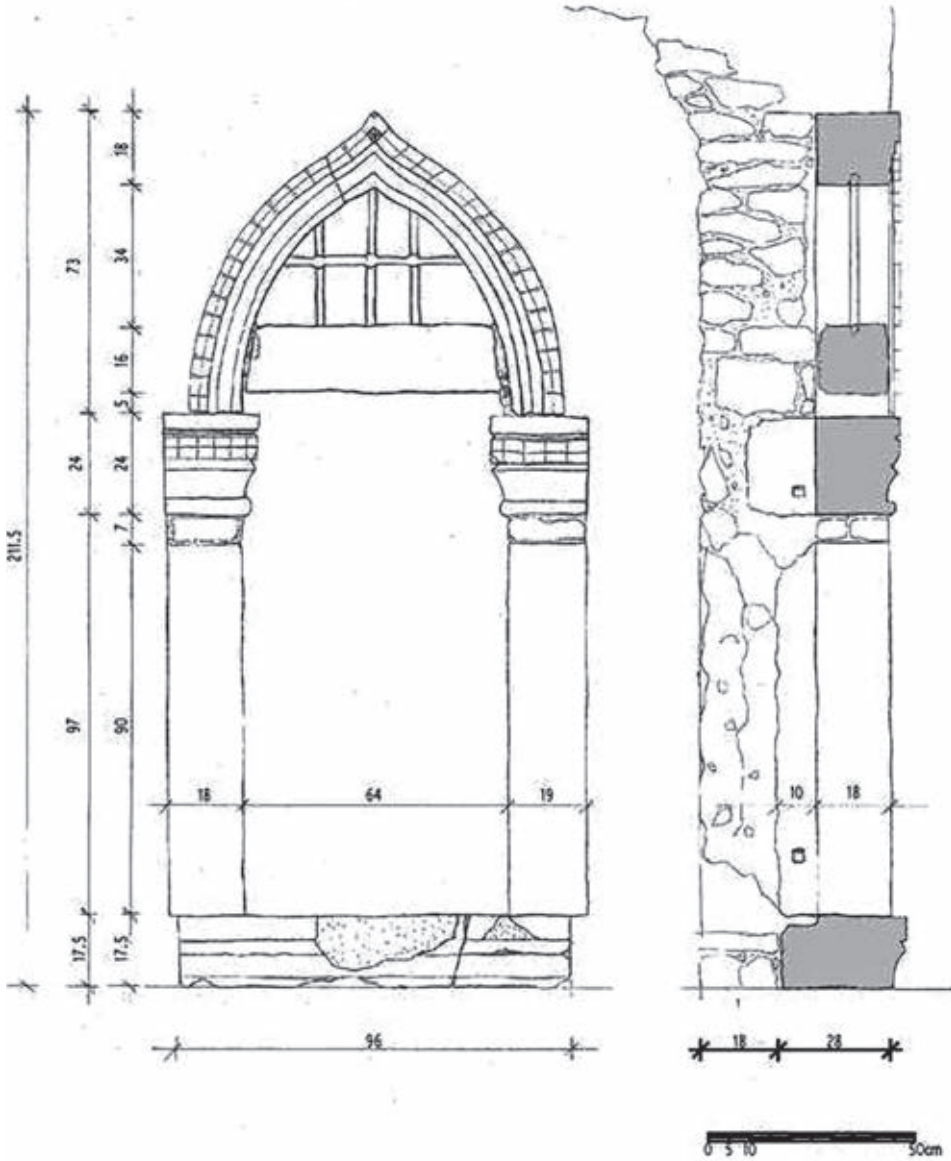
Crtež 2. Presjek kroz zvonik sa pogledom na južnu fasadu crkve nakon uklanjanja malterne obloge (crtež Marina Knežević, Katarina Lisavac)



Crtež 3. Zapadni izgled zvonika
(crtež Marina Knežević, Katarina Lisavac)



Crtež 4. Južni izgled zvonika
(crtež Marina Knežević, Katarina Lisavac)



Crtež 5. Gotička monofora (crtež Marina Knežević)

Fotografije



Fot. 1. Crkva Sv. Josipa, pogled sa jugozapada - prije istrazivanja



Fot. 2. Pogled na jugozapadni ugao crkve, zvonik i dvorišni zid zatvora - prije istraživanja



Fot. 3. Crkva Sv. Josipa, južni dio ulične fasade, zvonik, dvorišni zid i dio fasade zatvora - (jun 2013. g.)



Fot. 4. Ulazna vrata Crkve Sv. Magdalene



Fot. 5. Zapadna fasada zvonika – oslonac na prirodnoj stijeni i zona prizemlja



Fot. 5a. Zapadna fasada zvonika - u visini prozora prizemlja i I sprata



Fot. 6. Sjeverni dio oštećenog romaničkog prozora na II spratu romaničke zgrade samostana - nakon uklanjanja zidane ispune



Fot. 7. Dio fasade između zazidanih romaničkih prozora na istočnoj fasadi samostana (detalj)



Fot. 8. Zakošenje jugozapadnog ugla zvonika na spoju sa romaničkom zgradom samostana



Fot. 9. Novootkriveni gotički otvor u prizemlju zvonika, južna strana



Fot. 10. Prozor na južnoj fasadi zvonika, I sprat



Fot. 11. Gornja zona zvonika, južna fasada - u toku istraživanja



Fot. 12. Gornja zona južne fasade crkve sa kosinom krova starijeg samostana



Fot. 13. Prisanjanje fasade zvonika na južni zid crkve - u visini II sprata zvonika



Fot. 14. Zazidani otvori i pregradnje na južnoj fasadi crkve, u visini horske galerije



Fot. 15. Lučna niša na južnom zidu bivšeg samostana klarisa



Fot. 15a. Lučna niša na južnom zidu bivšeg samostana klarisa



Fot. 16. Detalj tragova krova najstarije faze gradnje zvonika i poznijim prozorom na južnom zidu crkve



Fot. 17. Vrata koja iz crkve vode u zvonik



Fot. 18. Položaj natpisa iz 1372. g. i reljefa Sv. Antona opata - u unutrašnjosti Crkve Sv. Josipa (na mjestu starijih otvora na južnoj fasadi Crkve Sv. Josipa)



Fot. 19. Reljefsa predstavom Sv. Antona opata (pustinjak)



Fot. 20. Natpis iz 1372. g. o osnivanju zakloništa za siromahe

Zorica ČUBROVIĆ

RESULTS OF ARCHITECTURAL RESEARCH OF THE SOUTHERN FACADE AND BELL TOWER OF ST JOSEPH'S CHURCH IN KOTOR

Summary

On the occasion of the works performed during 2012/13 on the southern facade of St Joseph's church and its bell tower, with the aim to protect it from leakage due to ruinous mortar coating, architectural research of limited scope was carried out and it brought to light numerous details about the spatial complex to which these buildings originally belonged. The obtained details led to the archival drawing *Tipo della Chiesa di Sⁿ. Giuseppe di regione della Confraternita di Buona morte col progetto di restauri, e costruzione indispensabili 1840-1866* from the Bishop's Archives in Kotor, further to Gironzi's plan of Kotor from 1785, Austrian cadastral plan from 1838, i.e. documentation showing the urban context of the part of town preceding the construction of the massive Prison building built in the middle of the 19th century. The Prison building was built on the site of the monastery buildings and the Church of the Holy Cross, seat of the brotherhood of the Holy Cross, whose Statute originates from 1288 and about whose humanitarian activities many archival data have been preserved, whereas very little is known of the architecture. Gironzi's plan presents the Church oriented in the east-west direction with one way stairs leading to it on the southern side. Owing to such position of the church there might have been St Benedict's Church on the ground below it, as St Magdalena's Church was located on the ground below St Joseph's Church.

The aforementioned archival drawing presents St Joseph's Church in the same shape as it is today, but with the entrance stairs located on the small square in front of the western facade of the church, next to the bell tower and the building that belonged to the Clarissa Monastery. The architectural research proved that the northern wall of Clarissa Monastery was incorporated in the southern wall of St Joseph's Church, and the northern part of its eastern wall incorporated in the western wall of the bell tower, while the other walls were pulled down on the occasion of the construction of the Prison building. On the ground below Clarissa Monastery there stood the Church of St Anthony the Abbot, the third in the row of small churches between St. Paul's and St Joseph's Church.

The characteristics of the preserved part of the original eastern wall of the monastery indicate that the monastery originated from the Romanesque epoch of Kotor, while the subsequently constructed object, on the hill side, proceeds from application of Gothic and Renaissance spoils used for window frames, presented

the second phase of construction. In the third phase St. Joseph's Church was built by expansion towards the hill and enlarging the height of the top of the attached monastery wall. The bell tower was formed in the latest phase by adding another floor and the belfry.

Except for obtaining facts dealing with the southern wall of St Joseph's Church and its wall, the analyses of the plans and written sources enabled to find out that the space between the Church of the Holy Cross and St Paul's Church contained an independent monastery building that belonged to Franciscan Sisters. In the middle of the 19th century this building was in ruinous state as well as the monastery building on the southern side of St Paul's Church which belonged to Dominican Nuns. In its place a residential building, which still exists, was erected in the second half of 19th century.

Key words: St Joseph's Church, Kotor; bell tower of St Joseph's Church, St Magdalena's Church, Church of St Anthony the Abbot, Church of the Holy Cross, St Benedict's Church, archival drawing of St Joseph's Church 1840-1866, Clarissa Monastery, Gothic monofora.